

Measuring Iran's Trade Governance and Trade Facilitation with Central Eurasian Countries¹

Seyed Hossein Athari¹ and Abolghasem Shahriari²

1. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

2. Ph.D. in Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Email: ab.shahriari@mail.um.ac.ir (Corresponding Author)

Article Info.

Article Type:
Research Paper

Article History:

Received:

3 August 2025

Revised:

20 January 2026

Approved:

28 June 2026

Published Online:

2 September 2026

Keywords:

Regional Trade,
Trade
Agreement,
Trade
Governance,
Eurasia,
Iran.

ABSTRACT

Regional trade governance refers to governments' role in promoting trade through trade agreements. This research assesses the feasibility of facilitating Iran's trade with nine Central Eurasian countries and examines whether Iran's trade with these countries is in a suitable and sustainable condition for implementing a trade agreement. Given the exploratory nature of the question, the study does not test hypotheses; instead, it uses a time-series approach to examine Iran's trade exchanges with the target countries from 2000 to 2023. The findings show that although Iran's export trend has fluctuated, it has increased over the period and reached higher levels at the end of the time series than in 2000. Iran's export basket is well diversified, with mineral products (including crude oil) ranked fifth, indicating a favorable situation for non-oil exports. For imports, despite declines in some countries, total imports have increased. In addition, to assess the feasibility of designing trade agreements, the study tested the effectiveness of Iran's preferential trade agreement with the Eurasian Economic Union, and the results confirm its positive impact on improving Iran's trade exchanges. As a result, implementing trade governance and designing preferential or free trade agreements with Eurasian countries provides a good basis for promoting Iran's trade exchanges.

Cite this article: Athari, S. H. and A. Shahriari (2025), "Measuring Iran's Trade Governance and Trade Facilitation with Central Eurasian Countries", **Central Eurasia Studies**, Vol. 19, No. 1, pp. 92-128.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2026.398886.450336>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

1- This paper is based upon research funded by Iran National Science Foundation (INSF) under project No. 4038613

Introduction: Iran is one of the countries that, in addition to enjoying a geopolitical position on transit routes, also has numerous neighbors. However, international sanctions and dependence on crude oil exports have created difficulties for Iranian trade. For this reason, in addition to reducing dependence on crude oil exports, Iran also aims to expand regional trade, and it has worked to mitigate the impact of these restrictions through regional trade governance.

Accordingly, the Central Eurasian region appears to be a suitable environment for achieving Iran's goals for two reasons: first, most of its countries are energy exporters, and crude oil exports cannot make a significant contribution to Iran's exports; second, the current sanctions situation for Russia has created a suitable environment for barter or dollar-free transactions. For this reason, this study examines the level of Iran's trade with Eurasian countries and the feasibility of assessing the impact of trade governance on that trade.

Research question: What are the characteristics of Iran's trade with Eurasia, and how can trade governance tools facilitate the implementation of trade agreements?

Research hypothesis: Membership, as measured by trade governance, has improved Iran's trade relations.

Methodology and theoretical framework: This study uses a time-series approach to assess the feasibility of facilitating regional trade between Iran and Eurasian countries. A time series consists of data that record the progress of an issue and allow it to be examined over time. In other words, a time series is a set of observations arranged in time and obtained by observing the phenomenon over a specific period.

Regional trade governance encompasses two types of agreements: regional trade agreements and preferential trade agreements, both of which aim to facilitate regional trade. Regional trade facilitation through trade governance is a broad and multifaceted initiative. Trade governance through regional trade facilitation proposes a highly flexible, demand-driven approach that enables the target region to expand trade opportunities among countries by identifying the region's productive capabilities.

Results and discussion: In examining the time series of Iranian exports

to Eurasian countries, several points can be noted:

- Apart from Tajikistan and Turkmenistan, where Iran's best export performance occurs in the middle of the time series, in other countries, Iran's exports are best at the end of the time series, indicating an improvement in exports over the period under review.
- The growth coefficient also shows, by comparing the beginning and end of the period under review, that increases in Iranian exports to target countries in Central Eurasia are present in all countries and are very significant in some cases: exports to Georgia increased by more than 25 times, to Russia by more than 10 times, to Armenia and Kazakhstan by more than 5 times, to Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan by about 4 times, to Azerbaijan by about 2 times, and to Kyrgyzstan recorded a 100% increase, indicating the existence of a continuous market for Iranian exports in the countries under study.

Also, the trend in Iran's imports from target countries in Eurasia shows that:

- Unlike the export trend, in which more countries were in the best position at the end of the time series, only imports from three countries (Armenia, Kyrgyzstan, and Tajikistan) were in a better position at the end of the time series, confirming the cyclical pattern in Iran's import trend.
- Contrary to the export trend, which was positive in all countries, the growth coefficient has negative values, confirming that in some countries the value of imports has even decreased compared to the beginning of the time series; this situation has been recorded in the three countries of Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan.

Conclusion: Sanctions, oil dependence, and a dollar-based economy are eroding Iran's economic resilience. Strengthening resilience requires focusing on production and export capabilities, diversifying trade to reduce political risk, and adopting a regional approach to create synergies. Removing regional infrastructure and regulatory bottlenecks has proven effective globally. Given these trends, regional trade agreements with Eurasia (expanding from the

current four countries to all Central Eurasian states) are strategically crucial. Empirical evidence shows that, despite sanctions, banking restrictions, and trade barriers, Iran's exports to the region have increased, and imports have partially replaced Iran's grain supply. Such agreements (bilateral or collective) would help Iran escape global isolation by gaining access to a regional market.

Keywords: Regional Trade, Trade Agreement, Trade Governance, Central Eurasia, Iran.

سنجش حکمرانی تجاری و آسان‌سازی تجارت ایران

با کشورهای اوراسیای مرکزی^۱

سید حسین اطهری^۱ و ابوالقاسم شهریاری^۲

۱. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۲. دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

نویسنده مسئول: ab.shahriari@mail.um.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: علمی پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۷

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۵/۰۶/۱۱

واژگان اصلی:

تجارت منطقه‌ای،
 توافق‌نامه تجاری،
 حکمرانی تجاری،
 اوراسیای مرکزی،
 ایران.

حکمران تجاری، نقش دولت‌ها در توافقات تجاری برای ارتقای سطح مبادله‌ها است. هدف این نوشتار، امکان‌سنجی آسان‌سازی مبادله‌های تجاری ایران با ۹ کشور اوراسیای مرکزی به‌وسیله تحلیل روند مبادله‌ها و بررسی تأثیر ابزارهای حکمرانی تجاری است. در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که روند مبادله‌های تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی چه ویژگی‌هایی دارد و چگونه می‌توان با ابزارهای حکمرانی تجاری، زمینه اجرای توافقات نامیه‌های تجاری را فراهم کرد. با توجه به ماهیت اکتشافی پرسش، این نوشتار فرضیه‌آزمای نیست و پاسخ پرسش براساس یافته‌های تجربی به‌دست می‌آید. چارچوب نظری نوشتار بر پایه مفهوم حکمرانی تجاری منطقه‌ای استوار است که بر نقش دولت‌های یک منطقه در کاهش موانع‌های تجاری و ایجاد یکپارچگی بازار تأکید می‌کند. روش پژوهش تحلیل سری زمانی داده‌های تجاری ایران با کشورهای هدف در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ است. برای سنجش اثر حکمرانی تجاری، تأثیر توافق‌نامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به‌عنوان نمونه‌ای از ابزارهای حکمرانی مورد آزمون قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهند که صادرات ایران به کشورهای هدف، روندی افزایشی و باثبات داشته و سبب صادراتی تنوع مناسبی داشته است، به طوری که سهم محصولات معدنی (از جمله نفت خام) فقط حدود ۸ درصد است. از سویی، اگرچه واردات از برخی کشورها کاهش یافته است، در مجموع حجم مبادله‌ها افزایش داشته است. همچنین توافق‌نامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اوراسیایی بر افزایش صادرات ایران تأثیر مثبت و معناداری داشته است. در مجموع، این نوشتار نشان می‌دهد که برای به‌کارگیری حکمرانی تجاری در قالب توافق‌نامه‌های تجاری ترجیحی یا آزاد با کشورهای اوراسیای مرکزی، زمینه مناسبی وجود دارد. این موضوع می‌تواند به آسان‌سازی تجارت منطقه‌ای و افزایش تاب‌آوری اقتصادی ایران بینجامد.

استناد: اطهری، سید حسین و ابوالقاسم شهریاری (۱۴۰۴)، «سنجش حکمرانی تجاری و آسان‌سازی تجارت ایران

با کشورهای اوراسیای مرکزی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۹، شماره ۱، صص. ۹۲-۱۲۸

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2026.398886.450336>

© The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

۱. این اثر با حمایت مادی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (INSF)، برگرفته از طرح شماره ۴۰۳۸۶۱۳ نوشته شده است.

مقدمه

اندیشمندان اقتصاد سیاسی از دهه ۱۹۴۰ به برتری‌های مناطق جغرافیایی برای بهبود شرایط اقتصادی توجه کردند. این اندیشه به شکل‌گیری گات^۱ (توافق‌نامه عمومی تعرفه و تجارت) در سال ۱۹۴۷ منجر شد. نتایج مثبت گات، اهمیت تجارت با همسایگان را به دلیل افزایش بهره‌وری و تسریع رشد اقتصادی نشان داد. پس از آن اتحادیه زغال سنگ و فولاد اروپا^۲ (۱۹۵۱)، انجمن تجارت آزاد آمریکای لاتین^۳ و آسه‌آن^۴ تأسیس شدند. این روند حتی پس از تشکیل سازمان تجارت جهانی ادامه یافت و برخی قرن بیست‌ویکم را دوران چندجانبه‌گرایی و رشد پیمان‌های منطقه‌ای نامیده‌اند. کشورها به وسیله این پیمان‌ها تلاش می‌کنند مانع‌های تجارت بین‌المللی (مانند تعرفه و تحریم) را بردارند و با تنوع‌بخشیدن به شریک‌های تجاری، دسترسی پایدار به بازارها را ایجاد کنند. این فرایندها مفاهیم جدیدی در اقتصاد سیاسی بین‌الملل ایجاد کرده است؛ حکمرانی تجاری^۵ که بر نقش دولت‌ها در تنظیم، هدایت و نظارت بر تجارت بین‌المللی اشاره می‌کند و حکمرانی تجاری منطقه‌ای^۶ که بر نقش دولت‌های یک منطقه در ارتقای مبادله‌ها و رفع مانع‌ها تأکید می‌کند. این نوع حکمرانی بیشتر در قالب نظام‌های دوجانبه، چندجانبه یا منطقه‌ای تعریف می‌شود (Weinhardt and Farias, 2025: 1242; Stiller, 2025: 3)

ایران علاوه بر موقعیت ژئوپلیتیکی در مسیرهای حمل‌ونقلی و همسایگان متعدد، دو مشکل اساسی دارد: تحریم‌های بین‌المللی همراه با محدودیت دسترسی به دلار و وابستگی به صادرات نفت خام که موفقیت تحریم را سبب شده است. به همین دلیل، علاوه بر تلاش برای کاهش وابستگی به نفت، گسترش تجارت منطقه‌ای از هدف‌های ایران بوده و پس از تحریم‌های سال ۲۰۱۸ به آن توجه ویژه شده است. به نظر می‌رسد منطقه اوراسیای مرکزی به دو دلیل برای تحقق هدف‌های ایران محیط مناسبی باشد: نخست، بیشتر کشورهای آن صادرکننده انرژی هستند و نفت خام نمی‌تواند سهم مهمی در صادرات ایران داشته باشد، بنابراین صادرات ایران باید به سوی محصولات کشاورزی یا صنعتی با ارزش افزوده بیشتر پیش برود. دوم، وضعیت تحریمی روسیه زمینه مناسبی برای مبادله‌های پایاپای یا بدون دلار فراهم کرده است. اما تحقق این شرایط نیازمند سطحی از مبادله است تا دوطرف را به فعال‌سازی

1. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)
2. European Coal and Steel Community
3. Latin American Integration Trade Association (LAFTA)
4. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)
5. Trade Governance
6. Regional Trade Governance

حکمرانی تجاری متمایل نماید. هدف این نوشتار بررسی سطح مبادله‌های ایران با کشورهای مورد نظر در اوراسیای مرکزی (قزاقستان، ازبکستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان، روسیه، جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان) و امکان‌سنجی اثرگذاری حکمرانی تجاری بر آن است. پرسش اصلی این است که روند مبادله‌های تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی چه ویژگی‌هایی دارد و چگونه می‌توان با ابزارهای حکمرانی تجاری، زمینه اجرای توافقی‌نامه‌های تجاری را فراهم کرد؟ همچنین با توجه به عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی (روسیه، ارمنستان، قزاقستان و قرقیزستان)، پرسش فرعی این است که آیا این عضویت به‌عنوان اقدامی مبتنی بر حکمرانی تجاری موجب بهبود مبادله‌های تجاری ایران شده است؟ با توجه به ماهیت اکتشافی نوشتار، فرضیه‌ای ارائه نشده است و پاسخ براساس یافته‌های تجربی به‌دست می‌آید.

پیشینه پژوهش

جست‌وجو در منابع فارسی و لاتین نشان می‌دهد که پژوهشی با عنوان حکمرانی تجاری و بررسی همه کشورهای اوراسیای مرکزی در تجارت با ایران انجام نشده است. همین مسئله وجه تمایز این نوشتار است. ولی بر مبنای محتوای پژوهش‌های منتشرشده، سه گروه را می‌توان مشخص کرد که هریک با این نوشتار نزدیک محتوایی دارند:

گروه نخست، پژوهش‌هایی هستند که به‌لحاظ نظری اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و اثر آن بر ایران را بررسی کرده‌اند. میرفخرایی (۱۴۰۳) در مقاله «تجارت آزاد ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا از منظر پیش‌ران‌ها و پسران‌های ژئواکونومیک»، طالب‌پور و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «نقش اتحادیه اقتصادی اوراسیا در توسعه تجارت خارجی ایران»، ویسی (۱۴۰۰) در مقاله «اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و منطقه‌گرایی ایران» و دراگنوا و هارتول (۲۰۲۰) در مقاله «اتحادیه اقتصادی اوراسیا: ادغام بدون آزادسازی» به تشریح نظری اتحادیه اقتصادی اوراسیا پرداخته‌اند.

گروه دوم، پژوهش‌هایی هستند که اثر عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را بررسی کرده‌اند. برای نمونه، کرمی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله «بررسی تأثیر توسعه اقتصاد دیجیتال کشورهای اوراسیا بر رشد بخش‌های اقتصادی ایران؛ رهیافت پروژه تحلیل تجارت جهانی»، حسینی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «هم‌گرایی اقتصادی تجاری منطقه‌ای میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی»، مخدیف و همکاران (۲۰۲۳) در مقاله «اتحادیه اقتصادی

اوراسیایی و مشارکت ایران براساس دو و چندجانبه جنبه‌های اقتصادی و ژئوپلیتیکی» آثار عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را بررسی کرده‌اند.

گروه سوم، پژوهش‌هایی هستند که منطقه‌گرایی در اوراسیای مرکزی را بررسی کرده‌اند. فیروزآبادیان و یادگاریان (۱۴۰۴) در مقاله «تحول مفهوم مصونیت مطلق در قوانین داخلی کشورهای اوراسیایی و ایران»، کولائی و همکاران (۱۴۰۳) در کتاب «مقدمه‌ای بر مطالعات منطقه‌ای»، خادمی و آقایی (۱۴۰۰) در مقاله «ارزیابی پارلمان‌گرایی چندجانبه در هم‌گرایی منطقه‌ای اوراسیا»، نوری (۱۳۹۸) در مقاله «ایران، روسیه و هم‌گرایی اوراسیایی؛ منافع منطقه‌گرایی فعال»، خوندکر (۲۰۲۰) در مقاله «جهانی‌شدن اوراسیا: گذشته و حال» و ایزوتو و اویدنکوا (۲۰۲۰) در مقاله «بازی‌های ژئوپلیتیکی در منطقه‌گرایی اوراسیا: تعاملات آرمانی و سازمان‌های بین‌المللی منطقه‌ای» به بررسی نظری امکان هم‌گرایی در منطقه اوراسیا پرداخته‌اند.

نوآوری این نوشتار براساس پیشنهاد بررسی شده عبارت است از:

- رویکرد تجربی و کمی که با استفاده از داده‌های سری زمانی بلندمدت، اثرپذیری مبادله‌ها از توافق‌نامه‌های تجاری را می‌سنجد؛

- علاوه بر اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، پنج کشور دیگر اوراسیایی غیرعضو نیز در تحلیل وارد شده‌اند؛

- به‌جای تمرکز صرف بر عضویت، به مقایسه نظام‌مند روند مبادله‌ها پیش و بعد از توافق‌نامه ترجیحی پرداخته شده است.

براین‌اساس، باوجود ارزش مطالعات پیشین، خلأهای زیر در ادبیات موضوع مشهود است که این نوشتار در پی پرکردن آن‌هاست:

۱. نداشتن نگاه یکپارچه به همه کشورهای اوراسیای مرکزی (اعضای اتحادیه و غیرعضو)؛

۲. استفاده از چارچوب نظری حکمرانی تجاری به‌عنوان پایه تحلیل تجربی؛

۳. بررسی نکردن هم‌زمان روند صادرات، واردات، تنوع سبد کالایی و اثر توافق‌نامه‌های ترجیحی در مطالعه‌ای واحد؛

۴. ارائه‌نشدن تحلیل سری زمانی بلندمدت برای ردیابی ثبات و پایداری مبادله‌ها.

در نتیجه، این نوشتار با پوشش دادن همه کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی، به‌کارگیری چارچوب نظری حکمرانی تجاری، استفاده از روش تحلیل سری زمانی بلندمدت و آزمون تجربی اثر توافق‌نامه ترجیحی، گامی فراتر از پژوهش‌های پیشین برداشته و درپی ارائه تحلیلی جامع، کمی و کاربردی برای آسان‌سازی تجارت منطقه‌ای ایران است.

مبانی نظری

تجارت از موضوع‌هایی است که در نظریه‌های سیاسی، اقتصادی و حتی جامعه‌شناسی در مورد اهمیت آن توافق وجود دارد. به‌طور کلی گفته می‌شود که تجارت برای رشد اقتصادی ضروری است و افزایش آن مبنای بهبود نوآوری و بهره‌وری است. با این حال تجارت مؤثر و مستمر نیازمند نهادهای مناسب است. محیط نهادی خوب با کاهش هزینه‌های معامله‌ها و مانع‌های غیررسمی، مبادله‌ها بین‌المللی را آسان می‌کند. بنابراین نهادهای بهتر، موجب افزایش تجارت و کاهش نابرابری درآمد می‌شوند. در مقابل، ضعف نهادها، جریان تجاری را تضعیف کرده و به ازدست‌رفتن تجارت به‌وسیله نهادهای ضعیف‌تر منجر می‌شود (Barbero and Others, 2021: 1240). دولت به‌عنوان مهم‌ترین نهاد، در مبادله‌های تجاری نقشی تعیین‌کننده دارد و با حکمرانی تجاری مؤثر می‌تواند وضعیت اقتصادی را بهبود بخشد. در سطح فراتر، حکمرانی تجاری به دولت‌های یک منطقه جغرافیایی توجه دارد، زیرا ارتباط آن‌ها تعیین‌کننده حکمرانی تجاری آن منطقه است. حکمرانی تجاری معتقد است هرچند نقش سازمان‌های بین‌المللی در تجارت متفاوت شده است، اما دولت‌ها نقش محوری دارند و قوانین و رویه‌های نظام تجارت چندجانبه برای اقدام در برابر چالش‌های کنونی و آینده ظرفیت زیادی دارند (Yan and Chunding, 2021: 144).

حکمرانی تجاری منطقه‌ای به مجموعه‌ای از قوانین، نهادها و رویه‌ها گفته می‌شود که برای تنظیم و آسان‌کردن فعالیت‌های تجاری در منطقه‌ای ویژه تصویب شده و اجرایی می‌شود. حکمرانی تجاری منطقه‌ای به چهار دلیل اهمیت دارد:

۱. آسان‌سازی تجارت: حکمرانی تجاری می‌تواند با کاهش مانع‌های تجاری، افزایش

شفافیت و ایجاد محیط تجاری پیش‌بینی‌پذیر، تجارت در منطقه را آسان کند؛

۲. توسعه اقتصادی: با ایجاد بازار منطقه‌ای یکپارچه و جذاب برای سرمایه‌گذاری،

حکمرانی تجارت منطقه‌ای می‌تواند به توسعه اقتصادی منطقه کمک کند؛

۳. ثبات سیاسی: حکمرانی تجاری می‌تواند با تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و کاهش

تنش‌ها، به ثبات سیاسی در منطقه منجر شود.

۴. رقابت‌پذیری: یکپارچگی بازار منطقه‌ای و کاهش مانع‌های تجاری می‌تواند

رقابت‌پذیری شرکت‌ها را در سطح منطقه‌ای و سپس برای رقابت جهانی افزایش دهد

(Blažek and Květoň, 2025: 4; Yan and Chunding, 2021: 145).

همان‌گونه که اشاره شد، این نوع حکمرانی شامل سیاست‌های تجاری، گمرکی،

سرمایه‌گذاری و دیگر مقررات مرتبط با تجارت است که دولت‌ها، سازمان‌های منطقه‌ای و

دیگر سودبران در منطقه جغرافیایی مشترک اجرا می‌کنند؛ مشروط به اینکه در آن منطقه جغرافیایی مبادله‌های تجاری برای توسعه مبادله‌ها، زمینه مناسبی داشته باشد و کشورهای آن منطقه از سطح مبادله‌های مناسب و مستمری برخوردار باشند. در این صورت حکمرانی تجاری منطقه‌ای دستیابی به دو نوع توافق را پیشنهاد می‌دهد:

۱. توافق‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای^۱: پیمان‌هایی میان دو یا چند دولت که قوانین تجارت میان امضاکنندگان را تعیین می‌کنند؛

۲. توافق‌نامه‌های تجارت ترجیحی^۲: توافق‌نامه‌هایی که به کشورهای عضو، دسترسی ترجیحی به بازارهای یکدیگر را می‌دهند که بیشتر با کاهش تعرفه‌ها یا دیگر امتیازهای تجاری است. گسترش توافق‌نامه‌های تجارت ترجیحی برجسته‌ترین و رایج‌ترین محرک مدیریت تجارت منطقه‌ای در اقتصاد بین‌المللی معاصر است. توافق‌نامه‌های تجارت ترجیحی به کشورهای عضو، دسترسی ترجیحی به بازارهای یکدیگر را می‌دهند و خطوط کلی منطقه‌گرایی اقتصادی را در محله‌های جغرافیایی مختلف شکل می‌دهند (Borgogno and Savini, 2024: 580; Döringer, 2020: 553).

از آنجا که هدف نهایی حکمرانی تجاری ترویج آزادسازی تجارت، کاهش مانع‌های تجاری و تقویت یکپارچگی اقتصادی است، توافق‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای اهمیت بیشتری دارند. تمایل به بهره‌مندی از ترجیح‌ها، جلوگیری از حذف‌شدن، بهبود انسجام سیاست داخلی، هماهنگی با شریک‌ها و ترجیح‌ندادن «بزرگ‌تر بر کوچک» در آن‌ها وجود دارد که به اتصال همه کشورهای به زنجیره ارزش منطقه‌ای می‌انجامد (Su and Song, 2021: 320; Barbero and Others, 2021: 1241). این توافق‌نامه‌ها در اقتصاد سیاسی بین‌الملل اهمیت زیادی دارند. حکمرانی تجاری به‌وسیله این توافق‌نامه‌ها دستاوردهای سیاسی و امنیتی نیز دارد: تثبیت همسایگان ضعیف، کنترل مهاجرت، تروریسم و بحران پناهندگان و جلوگیری از نفوذ رقیبان ژئوپلیتیکی (Ki and Yang, 2022: 2759; Drieghe, 2019: 786). همچنین چنین توافق‌نامه‌هایی اصلاحات داخلی اصلی را تضمین می‌کنند. این امر توضیح می‌دهد که چرا کشورهای کوچک‌تر در حال توسعه در دهه گذشته توافق‌نامه‌های تجارت آزاد را امضا کرده‌اند که شامل حوزه‌های جدیدی مانند تجارت خدمات، سرمایه‌گذاری، مانع‌های فنی تجارت، سیاست رقابت و مالکیت معنوی است (Wouters and Hegde, 2022: 717). به

بیان دیگر، حکمرانی تجاری منطقه‌ای در پی آسان‌کردن تجارت منطقه‌ای^۱ است.

آسان‌کردن تجارت منطقه‌ای به‌طور کلی به معنی آسان‌تر و سریع‌تر کردن تجارت میان کشورهای منطقه‌ای ویژه است تا اقتصادهای منطقه رقابتی‌تر شوند و مردم با ایجاد شغل و افزایش ثروت از تجارت میان کشورها بهره‌مند شوند. آسان‌سازی تجارت منطقه‌ای به‌وسیله حکمرانی تجاری ابتکار گسترده و چند جزئی است که از پنج روش بر تجارت منطقه تأثیر می‌گذارد: سیاست‌ها و مقررات تجاری، توسعه تجارت، زیرساخت‌های مربوط با تجارت، ایجاد ظرفیت تولیدی و تعدیل مرتبط با تجارت. حکمرانی تجاری با آسان‌کردن تجارت منطقه‌ای رویکردی بسیار انعطاف‌پذیر و تقاضامحور را پیشنهاد می‌کند که منطقه هدف را توانا می‌کند تا با شناسایی توانایی‌های تولیدی یک منطقه، فرصت‌های مبادله‌ها میان کشورها را افزایش دهد. (Weinhardt and Farias, 2025: 1244; Mamba, 2021: 664). برای عملیاتی‌کردن مفهوم حکمرانی تجاری در پژوهش‌های تجربی، شاخص‌های متنوعی وجود دارد که در این نوشتار، از آنجا که هدف امکان‌سنجی تأثیر حکمرانی تجاری بر مبادله‌ها است، افزایش حجم و تنوع مبادله‌ها تجاری به‌عنوان شاخص نتیجه‌ای^۲ حکمرانی تجاری در نظر گرفته شده است. همچنین اثر توافق‌نامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اوراسیایی به‌عنوان نمونه‌ای از ابزار حکمرانی تجاری، با روش سری‌زمانی تحلیل می‌شود.

روش پژوهش

با توجه به هدف‌های تعیین‌شده برای نوشتار، از روش سری‌زمانی^۳ برای بررسی مبادله‌های تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی استفاده شده است. همچنین با توجه به اینکه مبادله‌ها تجاری در اثر متغیرهای گوناگون می‌تواند به‌طور دوره‌ای شاهد افزایش یا کاهش شود، سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ برای این نوشتار انتخاب شده است که فرایند مبادله‌های تجاری مورد نظر از اثرگذاری متغیرهای ساختگی و مزاحم جدا شود. سری‌زمانی شامل تواتر داده‌هایی است که روند طی شده در یک موضوع را ثبت کرده و امکان بررسی آن در دوره زمانی را ممکن می‌کند. به بیانی، سری‌زمانی، مجموعه مشاهده‌هایی است که بنابر زمان مرتب‌شده و از مشاهده یک پدیده در دوره زمانی مشخص به دست آمده است. براین‌اساس

1. Regional Trade Facilitation
2. Outcome Indicator
3. Time series

تحلیل سری‌های زمانی در واقع نمونه‌ای از طرح‌های طولی^۱ هستند و این امکان را فراهم می‌کنند که الگوی تغییر موضوعی در یک دوره زمانی مشخص بررسی شود (Lin Shang, 2025: 35; Klerk, 2025: 2).

هدف از به‌کارگیری سری‌های زمانی، شناسایی مسیرهایی است که متغیرهای پژوهش طی کرده‌اند و به‌همین دلیل نیز کاربردهای دوره‌های زمانی دست‌کم ده‌ساله توصیه شده است تا علاوه بر ثبت دقیق فرایندهای طی‌شده، اثرگذاری احتمالی نوسان‌ها نیز کنترل شود (Lin Shang, 2025: 3). یک مجموعه سری زمانی می‌تواند چهار حالت داشته باشد:

۱. روند یا تمایل بلندمدت^۲: وجود مسیر ثابت افزایشی یا کاهشی؛
 ۲. تغییرهای دوره‌ای^۳: تکرار حرکت‌های افزایشی یا کاهشی وضعیت مورد مطالعه حول سطح‌های روند؛
 ۳. تغییرهای فصلی^۴: تکرار در دوره‌های تناوبی کوتاه؛
 ۴. تغییرهای نامنظم^۵: حرکت‌های پراکنده بدون الگوی منظم (Klerk, 2025: 35).
- از میان الگوهای متفاوت در بررسی سری‌های زمانی، مدل آریما^۶ کاربرد فراوانی دارد، زیرا برای تحلیل سری‌های زمانی ناپایستایی زیادی دارد (Klerk, 2025: 36; Lin Shang, 2025: 3) و در این نوشتار برای بررسی روندهای مبادله‌های ایران و کشورهای اوراسیای مرکزی به کار گرفته شده است. داده‌های نوشتار مستند به مبادله‌های کشورهای بررسی‌شده در بانک جهانی^۷ و رصدخانه پیچیدگی اقتصادی^۸ در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ است؛ همچنین کشورهای قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان، ازبکستان، روسیه، ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان به‌عنوان کشورهای هدف بررسی انتخاب شده‌اند.

بررسی وضعیت مبادله‌های ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی

یافته‌های نوشتار در دو بخش طراحی شده‌اند: در بخش نخست، سری زمانی مبادله‌های ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی در صادرات و واردات بررسی شده‌اند. در بخش دوم نیز برای

1. Diachronic

2. Trend

3. Cyclical Variation

4. Seasonal Variation

5. Irregular Variation

6. ARIMA model

7. Wits.worldbank.org

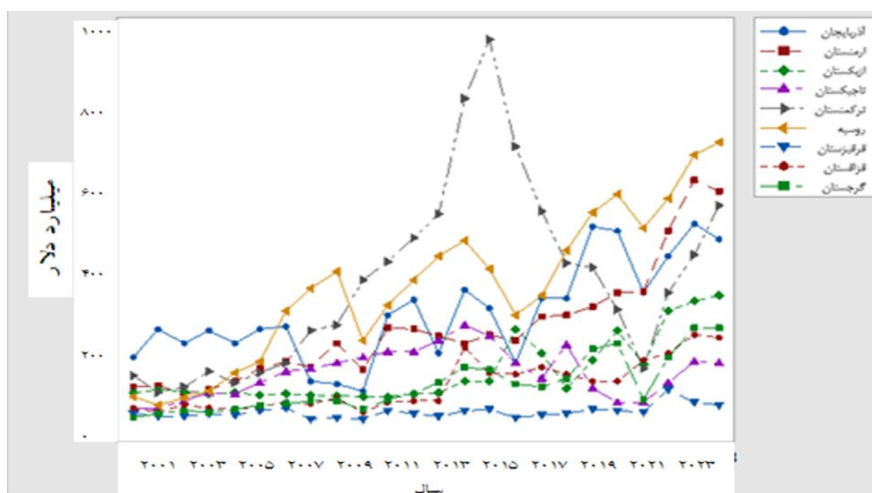
8. OEC.world

بررسی اثرگذاری حکمرانی تجاری در مبادله‌ها با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و امکان تعمیم آن به دیگر کشورهای منطقه، عضویت ایران در آن اتحادیه سنجیده شده است.

الف) سری زمانی مبادله‌های تجاری ایران با اوراسیای مرکزی

۱. سری زمانی صادرات ایران

نمودار ۱. سری زمانی صادرات ایران به کشورهای اوراسیای مرکزی

منبع: Trade Exchanges..., 2025

همان‌گونه که در نمودار ۱ مشخص است، صرف‌نظر از سال ۲۰۲۰ که به دلیل همه‌گیری کرونا مبادله‌های جهانی دچار افت شدید شد و به تبع آن صادرات ایران نیز با کاهش همراه بود، مبادله‌های ایران با کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی مسیرهای متعددی داشته است که وضعیت هریک از آن‌ها بدین شرح است:

ارمنستان: جز در سال ۲۰۰۹ که کاهش نسبی داشته است، صادرات ایران در دوره زمانی بررسی شده روند مناسبی داشته و از حدود ۱۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۶۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ رسیده است (Trade Exchanges..., 2025).

جمهوری آذربایجان: صادرات ایران به این کشور فرازوفرودهای متعددی داشته است و در همان حال افزایش سطح مبادله‌ها را در پی داشته است؛ کاهش صادرات به‌ویژه در سال‌های ۲۰۰۹، ۲۰۱۲ و ۲۰۱۵ با افزایش در سال‌های بعد جبران شده است و ارزش صادرات از حدود

۱۷۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۵۱۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ رسیده است (Trade Exchanges..., 2025).

گرجستان: روند صادرات ایران جز در سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۶ افزایشی است و افزایش مناسبی نیز داشته است: از حدود ۹۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۲۴۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ (Trade Exchanges..., 2025).

قزاقستان: وقفه‌های اندک در سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۸ مانع روند افزایشی صادرات ایران به قزاقستان نشده است. افزایش صادرات از حدود ۳۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به ۲۳۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ گواه مسیر افزایشی مداوم صادرات ایران است (Trade Exchanges..., 2025).

قرقیزستان: وقفه‌های متعددی در صادرات ایران به قرقیزستان ثبت شده است. در همان حال وقفه‌های ایجاد شده سبب کاهشی شدن روند نبوده و ارزش صادرات در بیشتر سال‌های بررسی شده افزایش داشته است. ارزش صادرات از حدود ۲۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۴۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ رسیده است (Trade Exchanges..., 2025).

روسیه: وقفه‌های سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۵ مانع مهمی برای روند افزایشی صادرات ایران نبوده است. ارزش صادرات در سال ۲۰۰۰ حدود ۶۰ میلیون دلار بوده است که با روندی افزایشی در سال ۲۰۲۳ بالغ بر ۷۳۰ میلیون دلار شده است که روند افزایشی موجود را تأیید می‌کند (Trade Exchanges..., 2025).

تاجیکستان: روند افزایشی صادرات ایران به تاجیکستان از سال ۲۰۱۳ با کاهشی نسبی تا سال ۲۰۱۵ روبه‌رو شد و افزایش سال ۲۰۱۶ با وقفه سال ۲۰۱۸ روبه‌رو شده است. پس از سال ۲۰۲۰ روند افزایشی دوباره شروع شده است؛ به‌طوری‌که ارزش صادرات در سال ۲۰۰۰ با حدود ۳۰ میلیون دلار به بیش از ۱۵۱ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ رسیده است (Trade Exchanges..., 2025).

ترکمنستان: روند افزایشی صادرات ایران به ترکمنستان تا سال ۲۰۱۴ با کاهش مستمر تا سال ۲۰۲۰ همراه شد. در سال ۲۰۲۰ به سطح مشابه با سال ۲۰۰۰ رسید؛ ولی از سال ۲۰۲۱ روند افزایشی شروع شده است. افزایش ارزش صادرات از حدود ۱۲۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۵۶۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ وضعیت افزایشی را نشان می‌دهد (Trade Exchanges..., 2025).

ازبکستان: روند به نسبت ثابت و رو به افزایش صادرات ایران به ازبکستان تا سال ۲۰۱۵ با

کاهش به نسبت شدید تا سال ۲۰۱۷ رویه رو شده است، به طوری که ارزش صادرات به شروع دوره زمانی نزدیک شده است. ولی افزایش صادرات پس از سال ۲۰۱۷ به شدت افزایشی بوده است، به طوری که از حدود ۷۰ میلیون دلار در سالهای ۲۰۰۰ و ۲۰۱۷ به ۳۳۰ میلیون دلار در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است (Trade Exchanges..., 2025).

جزئیات سری زمانی صادرات ایران به کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی در جدول ۱ آمده است.

- غیر از تاجیکستان و ترکمنستان که بهترین وضعیت صادرات ایران به آنها مربوط به میانه سری زمانی است، در دیگر کشورها صادرات ایران در پایان سری زمانی بهترین وضعیت را داشته است که بهبود صادرات در دوره بررسی شده را نشان می دهد.

- بدترین وضعیت صادرات در همه کشورها پیش از میان سری زمانی رخ داده است. این مسئله تأیید می کند که وقفه های ایجاد شده در بیش از نیمی از دوره زمانی اثرگذاری مهم نداشته اند.

- ضریب رشد نیز ثابت کرده است که در مقایسه ابتدا و انتهای دوره زمانی بررسی شده، افزایش صادرات ایران به کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی علاوه بر اینکه در همه کشورها وجود داشته است، در برخی بسیار چشم گیر است: صادرات به گرجستان بیش از ۲۵ برابر شده است، به روسیه بیش از ۱۰ برابر، به ارمنستان و قزاقستان بیش از ۵ برابر، به تاجیکستان و ترکمنستان و ازبکستان حدود ۴ برابر، به جمهوری آذربایجان حدود ۲ برابر و به قرقیزستان افزایش صددرصدی داشته است که نشانه وجود بازار مستمر برای صادرات ایران در کشورهای بررسی شده است.

- ضریب آریما^۱ که با در نظر گرفتن فرازوفرودهای موجود، روند ارزش صادرات را بررسی کرده است نیز تأیید کرده است که با وجود وقفه های به وجود آمده در روند صادرات ایران به کشورهای اوراسیای مرکزی که متأثر از عواملی مانند بحران مالی جهانی سال ۲۰۰۸، کاریست تحریم علیه ایران و بی ثباتی های سیاسی در برخی از کشورهای هدف بوده است، در مجموع افزایشی است. صادرات به ارمنستان، قزاقستان و روسیه روند افزایشی بهتری از دیگر کشورها داشته است. تاجیکستان و ازبکستان و گرجستان در رتبه های بعدی افزایش روند صادرات قرار

۱. ضریب آریما، شاخصی است که شدت تأثیر مقدارهای گذشته و خطاهای پیش بینی بر مقدار کنونی متغیر را در فرایندهای سری زمانی نشان می دهد.

داشته‌اند. صادرات ایران به ترکمنستان و جمهوری آذربایجان روند افزایشی مشابهی داشته است. ضریب صادرات به قرقیزستان نیز در رتبه آخر قرار دارد.

جدول ۱. سری زمانی ارزش صادرات ایران به کشورهای اوراسیای مرکزی

کشور	بهترین عملکرد		بدترین عملکرد		میانگین سری زمانی (میلیون دلار)	ضریب رشد	ضریب آریما
	سال	میلیون دلار	سال	میلیون دلار			
ارمنستان	۲۰۲۲	۶۲۷.۲	۲۰۰۲	۷۱.۲	۲۴۰.۵	%۵۷۵	۰.۸۱۴
آذربایجان	۲۰۲۲	۵۱۱.۸	۲۰۰۹	۷۸.۵	۲۸۱.۲	%۱۸۵	۰.۴۱۷
گرجستان	۲۰۲۲	۲۴۱.۳	۲۰۰۰	۹.۲	۹۲.۸	%۲۵۳۲	۰.۵۳۲
قزاقستان	۲۰۲۲	۲۲۵.۵	۲۰۰۱	۲۲.۱	۹۲.۴	%۵۴۹	۰.۶۳۳
قرقیزستان	۲۰۲۱	۸۰.۱	۲۰۰۷	۵.۷	۲۴.۱	%۹۴	۰.۱۷۸
روسیه	۲۰۲۳	۷۲۶.۸	۲۰۰۱	۴.۵	۳۴۹.۳	%۱۰۳۷	۰.۷۴۷
تاجیکستان	۲۰۱۳	۲۴۹	۲۰۰۰	۲۹.۳	۱۲۶.۶	%۴۱۵	۰.۵۱۶
ترکمنستان	۲۰۱۴	۹۹۱.۹	۲۰۰۱	۷۳.۱	۳۶۳.۹	%۳۷۰	۰.۴۱۱
ازبکستان	۲۰۲۳	۳۲۶.۲	۲۰۱۰	۶۲.۳	۱۲۸.۷	%۳۴۲	۰.۵۸۱

منبع: Trade Exchanges..., 2025

اطلاعات درج‌شده در جدول ۱ در چند عامل شایان توجه است:

در مجموع باید گفت روندهای بررسی‌شده صادرات ایران به کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی نشان می‌دهد که افزایش مناسبی در هریک از کشورها و در مجموع آن‌ها رخ داده است و تأیید می‌کند که صادرات ایران به این کشورها زمینه مناسب و مستمری دارد. همچنین باید توجه داشت که افزایش صادرات در اقتصادهای کوچک‌تر منطقه بر این نکته تأکید دارد که ارتباط پایداری با آن‌ها وجود داشته است و صادرات فقط معطوف به اقتصادهای برتری مانند روسیه و قزاقستان نبوده است. عامل دومی که در روند صادرات ایران باید بررسی شود، گروه کالاهایی است که به کشورهای هدف صادر شده است. براساس تقسیم‌بندی جهانی کالاها، در جدول ۲ وضعیت هریک از آن‌ها در سبد صادرات ایران به کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی آمده است.

جدول ۲. سهم گروه‌های کالایی در سبد صادرات ایران به کشورهای اوراسیای مرکزی

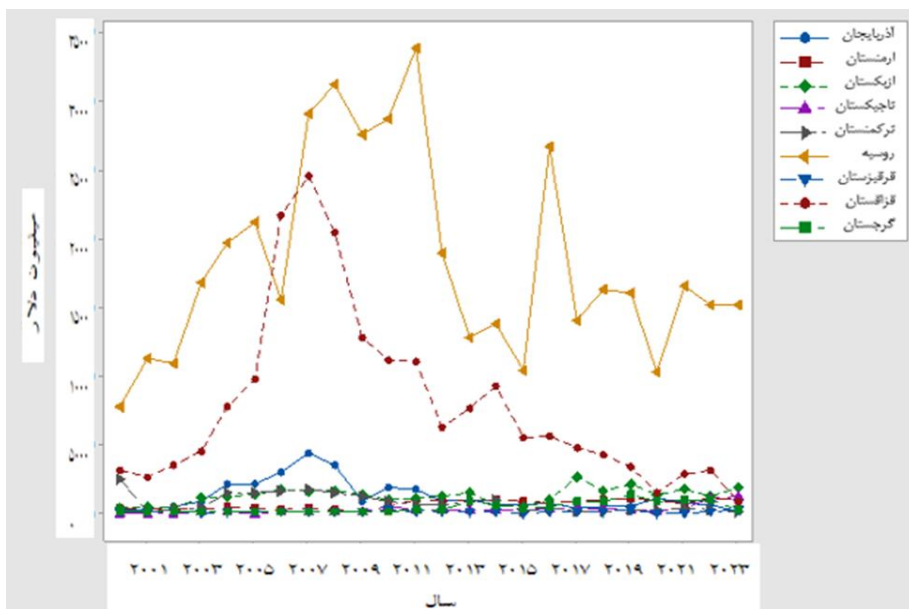
ردیف	گروه کالا	درصد	ردیف	گروه کالا	درصد
۱	محصولات جانایی گیاهی و حیوانی	۰.۱	۱۱	محصولات معدنی	۸.۴
۲	پوست حیوانات	۰.۰۵	۱۲	کالاهای متفرقه	۰.۵۴
۳	محصولات حیوانی	۶.۱	۱۳	کالاهای کاغذی	۰.۳۶
۴	هنر و عتیقه‌جات	۰.۰۰۱۶	۱۴	پلاستیک و لاستیک	۱۵.۲
۵	محصولات شیمیایی	۹.۲۳	۱۵	فلزات گران‌بها	۰.۰۰۱۲
۶	مواد غذایی	۴.۴	۱۶	سنگ و شیشه	۷.۵
۷	کفش و کلاه	۰.۴۵	۱۷	منسوجات	۴.۱
۸	ابزارآلات	۰.۱	۱۸	حمل و نقل	۰.۹
۹	ماشین‌آلات	۵.۲	۱۹	محصولات گیاهی	۱۵.۷
۱۰	فلزات	۲۰.۷۸	۲۰	محصولات چوبی	۰.۸۸

منبع: Iran Trade, 2025

درصد کالاهای صادراتی ایران به کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی نشان می‌دهد که گروه فلزات با حدود ۲۱ درصد مهم‌ترین کالا در سبد صادراتی ایران بوده است و پس از آن محصولات گیاهی با حدود ۱۶ درصد قرار دارد. رتبه سوم، گروه کالایی پلاستیک و لاستیک است که ۱۵ درصد از سبد صادرات ایران را به خود اختصاص داده است. پس از آن، محصولات شیمیایی با بیش از ۹ درصد قرار دارد. گروه محصولات معدنی که نفت خام نیز در آن قرار دارد با ۸ درصد در رتبه پنجم قرار گرفته است. این پنج گروه در مجموع، حدود ۷۰ درصد از سبد صادرات ایران را تشکیل می‌دهند. این اطلاعات تأیید می‌کند که سبد صادراتی ایران به کشورهای اوراسیای مرکزی تاحد بسیار زیادی منطبق بر اقتصاد بدون نفت است که روند بررسی شده آن نیز این افزایش را تأیید می‌کند؛ بنابراین سبد صادراتی ایران به اوراسیای مرکزی با سیاست افزایش صادراتی غیرنفتی و گسترش مبادله‌ها با کشورهای منطقه‌ای هم‌خوانی داشته است.

۲. سری زمانی واردات

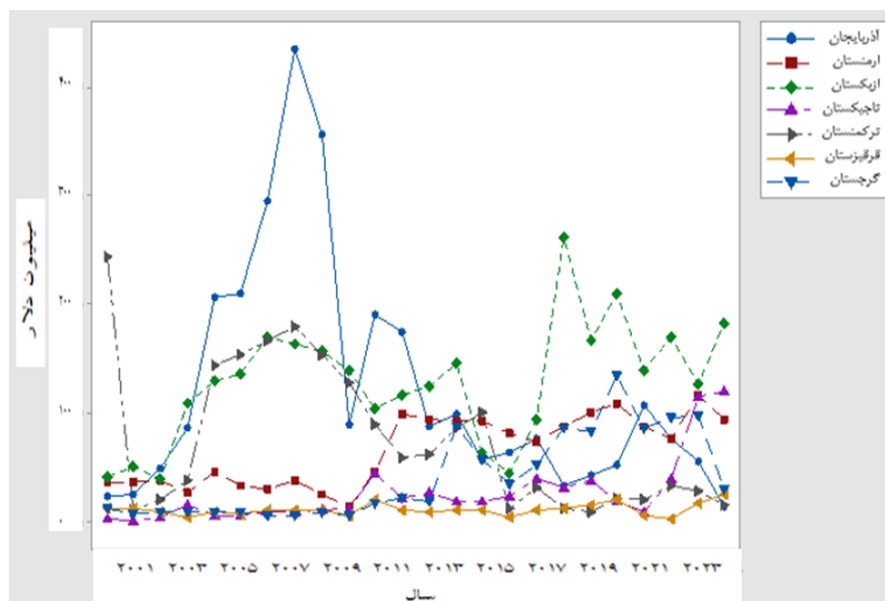
نمودار ۲. سری زمانی واردات ایران از کشورهای اوراسیای مرکزی

منبع: Trade Exchanges..., 2025

مانند روند صادرات، سال ۲۰۲۰ در واردات ایران از کشورهای آسیایی وقفه‌ای وجود دارد که مربوط به همه‌گیری کرونا بوده است و در تحلیل یافته‌ها باید به آن توجه کرد. همچنین از آنجا که ارزش واردات ایران از دو کشور روسیه و قزاقستان بیشتر از دیگر کشورها بوده است، برای تحلیل بهتر، روند واردات ایران از دیگر کشورهای هدف (غیر از روسیه و قزاقستان) در نمودار ۳ آمده است:

نمودار ۳. سری زمانی واردات ایران از کشورهای اوراسیای مرکزی (غیر از روسیه و قزاقستان)

منبع: Trade Exchanges..., 2025

در واردات ایران از کشورهای هدف، مسیرهای متفاوتی وجود داشته است: ارمنستان: فرازوفرودهای متعدد در واردات ایران از ارمنستان تا سال ۲۰۰۹ ادامه داشته است، ولی پس از آن با افزایش مناسبی همراه شده است، به طوری که ارزش واردات سال ۲۰۱۶ که ضعیف ترین وضعیت در نیمه دوم سری زمانی است از بهترین وضعیت نیمه نخست سری زمانی بسیار بهتر است (افزایش حدود دو برابری). ارزش واردات در سال ۲۰۲۳ بالغ بر ۹۵ میلیون دلار است که از ارزش واردات در سال ۲۰۰۰ با حدود ۶۰ میلیون دلار بیشتر بوده است.

جمهوری آذربایجان: روند افزایشی واردات ایران از جمهوری آذربایجان از سال ۲۰۰۹ با کاهش مستمر تا سال ۲۰۲۳ همراه شده است، به طوری که ارزش واردات در سال ۲۰۲۳ که بالغ بر ۱۴ میلیون دلار بوده است، از ارزش واردات در سال ۲۰۰۰ حدود ۷ میلیون دلار کمتر شده است (Trade Exchanges..., 2025).

گرجستان: روند تقریباً با ثبات واردات ایران از گرجستان تا سال ۲۰۱۲ ادامه داشته است و پس از آن با افزایش چشمگیر تا سال ۲۰۱۹ روند افزایشی ثبت کرده است، ولی در سال ۲۰۲۳ کاهش به نسبت زیادی به وجود آمده است. ارزش واردات در سال ۲۰۰۰ با حدود ۱۱ میلیون

دلار در سال ۲۰۲۳ به بیش از ۳۰ میلیون دلار سیده است (Trade Exchanges..., 2025). قزاقستان: واردات از قزاقستان با روند افزایشی تا سال ۲۰۰۷ ادامه داشته است، ولی پس از آن روند کاهشی رخ داده است. ارزش واردات در سال ۲۰۲۳ با حدود ۸۳ میلیون دلار نسبت به ارزش سال ۲۰۰۰ با حدود ۱۱۵ میلیون دلار، کاهش واردات را تأیید می‌کند (Trade Exchanges..., 2025).

قرقیزستان: کاهش‌های متعدد در سال‌های ۲۰۰۳، ۲۰۰۹، ۲۰۱۵ و ۲۰۲۱ مانع شد که روند افزایشی موجود در سال‌های دیگر سری زمانی استمرار یابند. افزایش واردات در سال ۲۰۲۳ با ارزشی بیش از ۲۵ میلیون دلار نسبت به سال ۲۰۰۰ با ارزشی بالغ بر ۱۲ میلیون دلار نیز تأییدکننده روند افزایشی واردات ایران از قرقیزستان است (Trade Exchanges..., 2025). روسیه: وقفه کوتاه در سال ۲۰۰۶ مانع روند افزایشی شتابان واردات ایران از روسیه تا سال ۲۰۱۱ نشده است، به‌طوری که در این سال به بهترین وضعیت در سری زمانی با ارزشی بالغ بر ۳۵ میلیارد دلار رسیده است. ولی پس از آن روند کاهشی مستمری در واردات ایران از روسیه ایجاد شده و در سال ۲۰۱۵ ارزش واردات به سطح سال ۲۰۰۰ نزدیک شده است. بهبود دوره‌ای واردات در سال ۲۰۱۶ با روندهای کاهشی پس از آن ادامه یافته است و در پایان سری زمانی با اندکی افزایش به شرایط سال ۲۰۰۳ نزدیک شده است. در پایان سری زمانی ارزش واردات بالغ بر ۸۰۰ میلیون دلار است که از سال ۲۰۰۰ بیشتر شده است (Trade Exchanges..., 2025).

تاجیکستان: روند افزایشی اندک واردات ایران از تاجیکستان تا سال ۲۰۱۸ ادامه یافته است و پس از وقفه‌ای کوتاه تا سال ۲۰۲۰، روند افزایشی بسیار شتابانی را ثبت کرده است. مقایسه ارزش واردات در سال ۲۰۰۰ با حدود ۲ میلیون دلار و سال ۲۰۲۳ با ارزشی بیش از ۱۲۰ میلیون دلار به‌خوبی روند افزایشی موجود را آشکار می‌کند (Trade Exchanges..., 2025).

ترکمنستان: فرازوفرودهای متعدد در واردات ایران از ترکمنستان ثبت شده است؛ نزول شدید ابتدای سری زمانی با افزایشی مستمر تا سال ۲۰۰۷ ترمیم شده است، اما کاهش مستمر دوباره تا سال ۲۰۱۱ سطح واردات را دچار وقفه کرده است. بهبود واردات تا سال ۲۰۱۴ موقت بوده است و از سال ۲۰۱۵ به بعد روند کاهشی را طی کرده است، به‌طوری که ارزش واردات در سال ۲۰۲۳ با حدود ۱۵ میلیون دلار بسیار کمتر از سال ۲۰۰۰ با ارزش بیش از ۲۴۴ میلیون دلار است (Trade Exchanges..., 2025).

ازبکستان: فرازوفرودهای متعددی در واردات ایران از ازبکستان ثبت شده است و در همان حال روند افزایشی نیز وجود داشته است، به‌طوری که ارزش واردات در سال ۲۰۲۳ با

بیش از ۱۸۲ میلیون دلار نشان‌دهنده افزایش بسیار فراوانی نسبت به سال ۲۰۰۰ با حدود ۴۲ میلیون دلار است که بخش مهمی از این افزایش نیز مربوط به نیمه دوم سری زمانی است که از سال ۲۰۱۵ آغاز شده است (Trade Exchanges..., 2025).

جزئیات سری زمانی واردات ایران از کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. سری زمانی ارزش واردات ایران از کشورهای اوراسیای مرکزی

کشور	بهترین عملکرد		بدترین عملکرد		میانگین سری زمانی (میلیون دلار)	ضریب رشد	ضریب آریما
	سال	میلیون دلار	سال	میلیون دلار			
ارمنستان	۲۰۲۲	۱۱۶.۹	۲۰۰۹	۱۴	۶۵.۶	٪۱۶۶	۰.۶۴۹
آذربایجان	۲۰۰۷	۴۳۴.۷	۲۰۲۳	۱۴.۳	۱۲۱	٪-۳۷	۰.۰۰۰
گرجستان	۲۰۱۹	۱۳۳.۹	۲۰۰۶	۵.۷	۴۰.۹	٪۱۶۰	۰.۲۱۶
قزاقستان	۲۰۰۷	۲۴۵۱.۴	۲۰۲۳	۸۳.۵	۷۸۲.۶	٪-۷۲	۰.۰۰۰
قرقیزستان	۲۰۲۳	۲۵.۴	۲۰۲۱	۲.۸	۱۱	٪۱۱۴	۰.۰۲۹
روسیه	۲۰۱۱	۳۳۸۳.۱	۲۰۰۰	۷۷۳.۵	۱۸۳۳	٪۹۵	۰.۲۶۹
تاجیکستان	۲۰۲۳	۱۲۰.۷	۲۰۰۱	۱.۲	۲۶.۶	٪۶۲۳۸	۰.۵۲۶
ترکمنستان	۲۰۰۰	۲۴۴.۱	۲۰۱۸	۹.۳	۷۵.۸	٪-۹۳	-۰.۰۲۹
ازبکستان	۲۰۱۷	۲۶۱.۹	۲۰۰۲	۴۰.۲	۱۲۸.۶	٪۳۳۶	۰.۱۹۷

منبع: Trade Exchanges..., 2025

جزئیات روند واردات ایران از کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی این نکته‌ها را دربردارد:

- برخلاف روند صادرات که کشورهای بیشتری بهترین وضعیت را در پایان سری زمانی داشتند، فقط واردات از سه کشور (ارمنستان، قرقیزستان و تاجیکستان) در پایان سری زمانی، وضعیت بهتری داشته‌اند که این تأییدکننده وضعیت چرخه‌ای در روند واردات ایران است.

- ضریب رشد برخلاف روند صادرات که در همه کشورها مثبت بود وضعیت‌های منفی دارد و تأیید کرده است که در برخی از کشورها ارزش واردات حتی نسبت به ابتدای سری زمانی نیز کاهش یافته است؛ این وضعیت در سه کشور جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان ثبت شده است. در برابر، ضریب رشد در تاجیکستان نشان‌دهنده افزایش بیش از

۶۰ برابر واردات ایران از این کشور است؛ واردات از ازبکستان در سری زمانی بیش از سه برابر شده است و برای دیگر کشورها نیز دست کم رشد دو برابری داشته است. - ضریب آریما نیز تأیید کرده است که بهترین وضعیت در واردات مربوط به ارمنستان و تاجیکستان است و پس از این دو، روسیه با فاصله‌ای نسبی قرار گرفته است. گرجستان و ازبکستان روند مشابه داشته‌اند و روند واردات از قرقیزستان با ضریبی اندک افزایشی بوده است. روند واردات از جمهوری آذربایجان و قزاقستان صفر بوده است که نشان‌دهندهٔ فرازوفرودهای متعدد است که وضعیت نهایی را خنثی کرده‌اند. سرانجام ترکمنستان قرار دارد که ضریب آن منفی است که تأییدکنندهٔ کاهش بودن روند واردات ایران از این کشور است. در جدول ۴ سهم گروه‌های کالایی در سبد واردات ایران از کشورهای هدف آمده است.

جدول ۴. سهم گروه‌های کالایی در سبد واردات ایران از کشورهای اوراسیای مرکزی

ردیف	گروه کالا	درصد	ردیف	گروه کالا	درصد
۱	محصولات جانبی گیاهی و حیوانی	۲۰٫۳	۸	محصولات معدنی	۵۰٫۲۸
۲	محصولات چوبی	۶٫۲۶	۹	ماشین‌آلات	۹٫۸۳
۳	محصولات حیوانی	۰٫۴	۱۰	کالاهای کاغذی	۰٫۹۹
۴	محصولات گیاهی	۵۵٫۲	۱۱	پلاستیک و لاستیک	۰٫۳۹
۵	محصولات شیمیایی	۴٫۷	۱۲	ابزارآلات	۰٫۳۳
۶	مواد غذایی	۱٫۴۲	۱۳	منسوجات	۱۰٫۷۱
۷	حمل و نقل	۰٫۵۵	۱۴	فلزات	۱٫۵۵
مجموع گروه‌های پوست حیوانات، هنر و عتیقه‌جات، سنگ و شیشه، کفش و کلاه، فلزات گران‌بها و کالاهای متفرقه					۰٫۵۴

منبع: Iran Trade, 2025

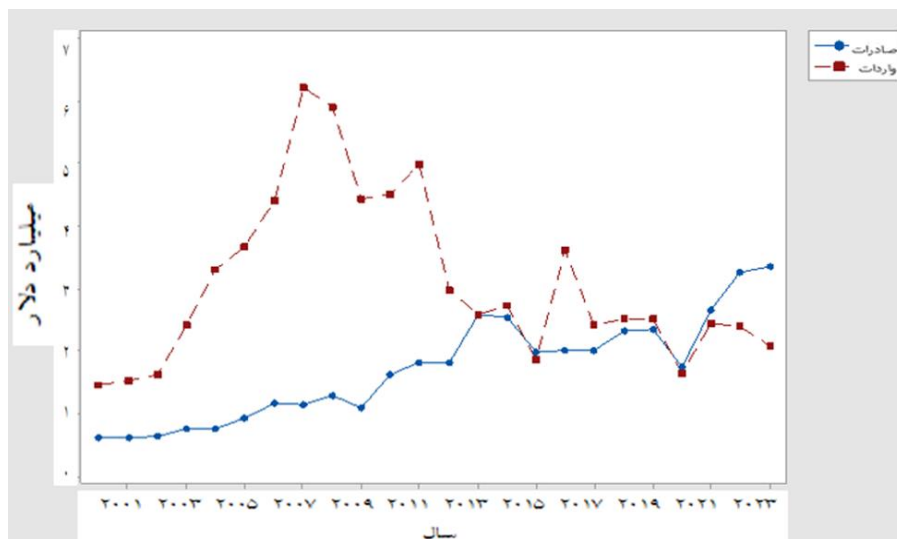
محصولات گیاهی با تفاوتی بسیار زیاد مهم‌ترین گروه در واردات ایران بوده است که بنابر اطلاعات ثبت‌شده سه کالای گندم، جو و ذرت در این گروه، بالغ بر ۱٫۳ میلیارد دلار از مجموع واردات ایران را به خود اختصاص داده‌اند. گروه منسوجات با حدود ۱۱ درصد در رتبهٔ دوم و گروه ماشین‌آلات با حدود ۱۰ درصد در رتبهٔ سوم قرار گرفته‌اند. محصولات چوبی و شیمیایی در رتبه‌های بعدی هستند و بخش مهمی از کالاهای دیگر نیز سهم بسیار اندکی را به خود اختصاص داده‌اند. مشخص است که پس از تحریم‌های سال ۲۰۰۷ و اوج‌گرفتن بحران

اوکراین که به بسته شدن مسیر کانادا و اوکراین در تأمین غلات ایران منجر شد، کشورهای اوراسیای مرکزی جایگزین بخشی از واردات ایران شده اند.

۳. تجمع صادرات و واردات

در بررسی تکمیلی روندهای صادرات و واردات، وضعیت تجمع شده مبادله های تجاری ایران با کشورهای هدف در اوراسیای مرکزی و سهم مجموع کشورهای بررسی شده در صادرات و واردات ایران را بیان می کنیم.

نمودار ۴. سری زمانی مبادله های تجمعی ایران با اوراسیای مرکزی

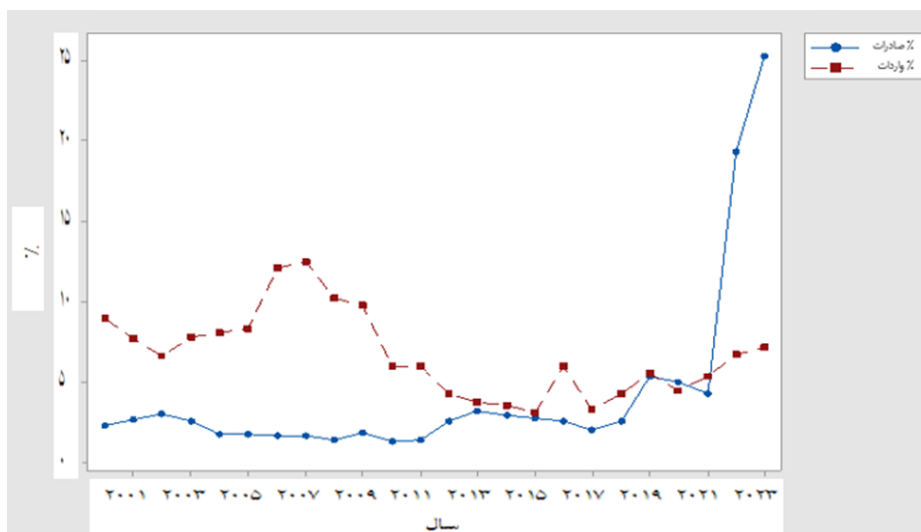

منبع: Trade Exchanges..., 2025

در بخش مهمی از سری زمانی بررسی شده، ارزش واردات انجام شده بیش از صادرات است و فقط در پایان سری زمانی است که تراز تجاری تجمعی به سود ایران شده است. فقط از سال ۲۰۲۰ (به دلیل همه گیری کرونا) صادرات ایران از سال ۲۰۱۵ روند افزایشی داشته است و همین شرایط جز سال ۲۰۲۳ برای واردات نیز ثبت شده است. همچنین برخلاف صادرات که روند افزایشی به نسبت ثابتی را طی کرده است، روند واردات به ویژه از سال ۲۰۰۷ دچار کاهش شدید شده است که این کاهش هم زمان است با کاربست تحریم علیه ایران در شورای امنیت سازمان ملل و دیگر تحریم های مربوط به آن؛ البته باید توجه داشت که بخشی مهمی از

واردات سال‌های منتهی به سال ۲۰۱۱ مربوط به دریافت نفت خام برای استفاده از توانمندی پالایشگاهی ایران بوده است. برای نمونه، فقط در سال ۲۰۰۷ واردات بیش از ۱,۳ میلیارد دلار نفت خام از قزاقستان ثبت شده است که با توجه به میزان تولید روزانه ایران، درعمل نیاز عملیاتی به آن وجود نداشته و برای ایجاد ارزش افزوده از راه پالایش، این واردات انجام شده است. همچنین با در نظر گرفتن وضعیت تجمیعی مبادله‌های ایران با کشورهای هدف، می‌توان سهم هریک از آن‌ها در مجموع صادرات و واردات ایران را بررسی کرد.

نمودار ۵. درصد مبادله‌های ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی

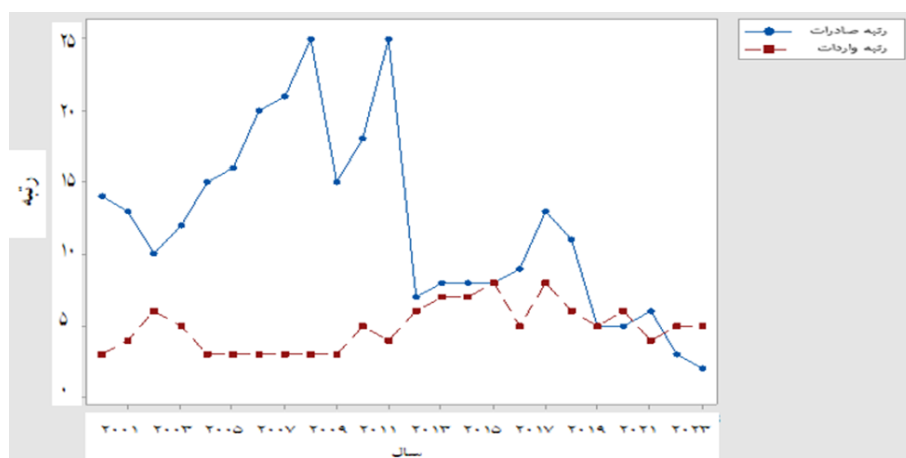
منبع: Trade Exchanges..., 2025

در ابتدای سری زمانی، کشورهای بررسی شده حدود ۹ درصد از سبد واردات ایران را تشکیل می‌داده‌اند که این وضعیت پس از طی مسیری کاهشی و سپس بهبود شرایط در پایان سری زمانی، دوباره به حدود ۸ درصد رسیده است. در برابر سهم کشورهای اوراسیای مرکزی در سبد صادراتی ایران هرچند در تا سال ۲۰۱۸ مسیر به نسبت ثابت و در همان حال افزایشی اندک را ثبت کرده و تا سال ۲۰۱۸ همواره کمتر از ۵ درصد بوده است، ولی پس از آن، روند افزایشی شتابانی داشته و به بیش از ۲۵ درصد در سال ۲۰۲۳ رسیده است. هرچند می‌توان کاربست تحریم از سال ۲۰۱۸ و کاهش صادرات ایران در پی آن را سبب این افزایش دانست، اما استمرار مبادله‌ها در شرایط تحریمی را نیز نباید نادیده گرفت. به بیان دیگر، اگرچه کاهش

سطح مبادله‌های ایران ناشی از تحریم سال ۲۰۱۸ وجود داشته است، اما سطح مبادله‌های کشورهای بررسی شده در مجموع، اثر کمتری از تحریم پذیرفته است؛ به همین دلیل نیز سهم بیشتری را در سبد صادرات ایران به دست آورده‌اند.

علاوه بر سهم مشارکت در سبد مبادله‌های تجاری، رتبه تجمیعی کشورهای بررسی شده در مقایسه با دیگر شریک‌های تجاری را نیز می‌توان تحلیل کرد.

نمودار ۶. رتبه کشورهای اوراسیای مرکزی در مبادله‌های تجاری ایران

منبع: Trade Exchanges..., 2025

برخلاف روند ارزش و درصد واردات ایران از کشورهای اوراسیای مرکزی که هر دو نوسان‌های کاهشی را ثبت کرده‌اند، وضعیت تجمیعی کشورهای اوراسیای مرکزی در رتبه‌بندی شریک‌های وارداتی ایران نشان‌دهنده ثبات نسبی است، به طوری که رتبه تجمیعی آن‌ها همواره جزو ده کشور اصلی در واردات ایران بوده است؛ هرچند این وضعیت را می‌توان به تحریم و محدودیت ارزی ایران برای واردات مربوط کرد، اما باید گفت که استمرار حضور در شریک‌های مهم تجاری حتی پس از تحریم تأییدکننده این موضوع است که روند تأمین کالاهای مورد نیاز ایران از کشورهای اوراسیای مرکزی حتی در شرایط تحریمی قطع نشده است و این کشورها به تأمین کالاهای مورد نیاز ایران پایبندی مناسبی داشته‌اند. رتبه تجمیعی کشورهای هدف در سبد صادرات ایران نیز تأییدکننده روند افزایشی ارزش و سهم بازار اوراسیای مرکزی برای ایران است و مانند روند واردات، این کشورها برای ایران حتی در شرایط تحریم مقصد مناسبی بوده‌اند.

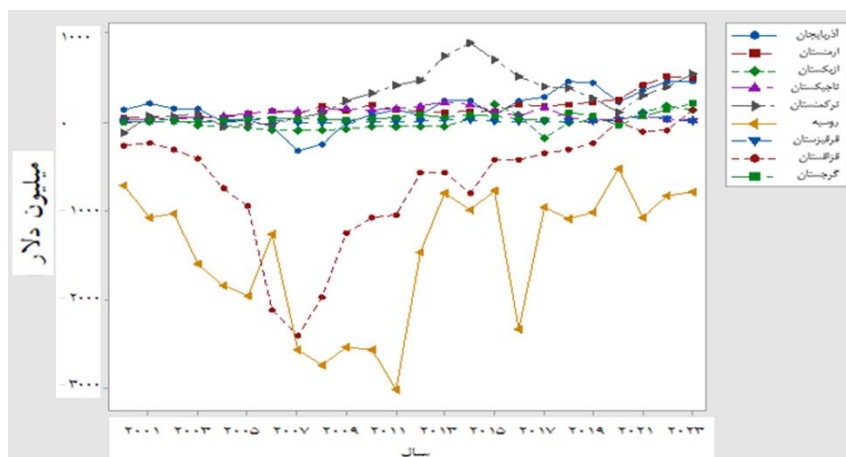
براساس هدف و نظریه طرح‌شده، یافته‌های نوشتار تأیید کردند که زمینه مناسبی برای به‌کارگیری حکمرانی تجاری میان ایران و کشورهای اوراسیای مرکزی وجود دارد. برای امکان‌سنجی میزان موفقیت به‌کارگیری حکمرانی تجاری با کشورهای بررسی‌شده، وضعیت اجرایی یک نمونه از حکمرانی تجاری بررسی خواهد شد؛ از آنجاکه ایران از سال ۲۰۱۹ شامل توافق‌نامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است، اثرگذاری این توافق‌نامه با چهار کشور حاضر در این نوشتار (روسیه، ارمنستان، قزاقستان و قرقیزستان) بررسی و تحلیل شده است.

۳. تراز تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی

براساس روند صادرات و واردات تشریح‌شده، در نمودار ۷ روند تراز تجاری ایران با کشورهای هدف ترسیم شده است.

تراز تجاری ایران با ۹ کشور اوراسیای مرکزی در بیشتر سال‌های دوره بررسی‌شده منفی بوده است که نشان‌دهنده مازاد واردات نسبت به صادرات است. با این حال، از سال ۲۰۲۰ به بعد، این روند معکوس و تراز تجاری مثبت شده است. اوج کسری تجاری در سال‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ (با حدود ۵- و ۴٫۶- میلیارد دلار) ثبت شده است، در حالی‌که در سال ۲۰۲۲، بیشترین مازاد تجاری (حدود ۸۶۳ میلیون دلار) مشاهده می‌شود (Trade Exchanges..., 2025). وضعیت تراز تجاری ایران با هریک از کشورهای هدف در جدول ۵ آمده است.

نمودار ۷. تراز تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی

منبع: Trade Exchanges..., 2025

جدول ۵. سری زمانی تراز تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی

کشور	روند کلی	نکته‌های برجسته
جمهوری آذربایجان	مازاد تجاری پایدار و رو به رشد	از سال ۲۰۱۵ رشد چشمگیر، بیشترین مازاد در سال ۲۰۲۲ (۴۵۶ میلیون دلار)
ارمنستان	مازاد تجاری پایدار و صعودی	رشد مداوم، بیشترین مازاد در سال ۲۰۲۲ (۵۱۰ میلیون دلار)
ازبکستان	متغیر با بهبود اخیر	سال‌های منفی تا سال ۲۰۱۹، اما از سال ۲۰۲۰ مثبت شده است.
تاجیکستان	بیشتر مثبت یا نوسان	مازاد در بیشتر سال‌ها، اوج در سال ۲۰۱۳ (۲۳۰ میلیون دلار)
ترکمنستان	بهبود شدید پس از سال ۲۰۰۹	پس از سال‌های اولیه منفی، از سال ۲۰۰۹ به بعد مازاد قابل توجه
روسیه	کسری تجاری سنگین و پایدار	بیشترین کسری در کل دوره (گاه بیش از ۳ میلیارد دلار در سال)
قرقیزستان	بیشتر مثبت با مقدارهای کم	مازاد پایدار اما با رقم‌های به نسبت کوچک
قزاقستان	کسری تجاری زیاد	به‌ویژه در سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۱ (گاه بیش از ۲ میلیارد دلار کسری)
گرجستان	مازاد تجاری رو به رشد	از سال ۲۰۱۰ به بعد مثبت و در حال بهبود

منبع: Trade Exchanges..., 2025

نقاط عطف و عوامل مؤثر در سری زمانی تراز تجاری ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی نیز به این شرح است:

– سال‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸: اوج کسری تجاری، بیشتر ناشی از واردات بیشتر نفت خام از

قزاقستان و واردات کالاهای سرمایه‌ای از روسیه؛

– سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۵: کاهش کسری تجاری به دلیل تحریم‌ها و محدودیت واردات و

هم‌زمان رشد صادرات غیرنفتی؛

– از سال ۲۰۲۰ به بعد: تبدیل کسری به مازاد تجاری، بیشتر به دلیل افزایش صادرات غیر

نفتی به منطقه (هم‌سو با یافته‌های بخش صادرات)، کاهش واردات از برخی کشورها مانند قزاقستان و روسیه و تأثیر مثبت توافق‌نامه ترجیحی با اتحادیه اوراسیا بر صادرات

ایران.

در مجموع، روند تراز تجاری ایران با اوراسیای مرکزی نشان می‌دهد اگرچه در گذشته وابستگی به واردات (به‌ویژه از روسیه و قزاقستان) موجب کسری تجاری سنگین بوده است،

اما در سال‌های اخیر با افزایش صادرات غیر نفتی و تنوع‌بخشی به شریک‌های تجاری، این روند معکوس شده است. این تحول برای تعمیق همکاری‌های تجاری در چارچوب حکمرانی تجاری منطقه‌ای زمینه مناسبی فراهم کرده است.

ب) بررسی اثرگذاری حکمرانی تجاری در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

با توجه به اجرایی شدن توافق‌نامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در سال ۲۰۱۹، روند مبادله‌های ایران با چهار کشور هدف در دو بخش تجمیع شده است: سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ به عنوان دوره بدون تجارت ترجیحی و سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۳ به عنوان دوره تجارت ترجیحی. نتیجه بررسی در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶. سری زمانی مبادله‌های ایران با اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

کشور	۲۰۰۰ الی ۲۰۱۸ (میلیون دلار)		۲۰۱۹ الی ۲۰۲۳ (میلیون دلار)		تفاوت دو دوره (میلیون دلار)	
	میانگین صادرات	میانگین واردات	میانگین صادرات	میانگین واردات	صادرات	واردات
ارمنستان	۱۷۸.۱	۵۷.۳	۴۷۷.۶	۹۶.۵	۲۹۹.۵	۳۹.۲
روسیه	۲۷۸.۷	۱۹۳۰.۳	۶۱۷.۸	۱۴۶۳.۲	۳۳۹.۱	-۴۶۷.۱
قزاقستان	۷۰.۲	۹۲۷.۳	۱۷۶.۷	۲۳۲.۹	۱۰۶.۵	-۶۹۴.۴
قرقیزستان	۱۸.۷	۱۰.۲	۴۴.۲	۱۴.۱	۲۵.۵	۳.۹
جمع	۵۴۵.۷	۲۹۲۵.۱	۱۳۱۶.۳	۱۸۰۶.۷	۷۷۰.۶	-۱۱۱۸.۴

منبع: Trade Exchanges..., 2025

اجرای توافق‌نامه تجارت ترجیحی به‌ویژه بر صادرات ایران تأثیرگذار بوده است و در مقایسه با پیش از اجرای توافق‌نامه، صادرات ایران در مجموع بیش از ۷۷۰ میلیون دلار افزایش یافته است. در برابر واردات به‌طور چشم‌گیری کاهش یافته است که دو دلیل برای آن وجود دارد: از یک‌سو همان‌طور که اشاره شد، از نیمه سری زمانی، به‌طور مشخص واردات نفت خام از قزاقستان انجام نشده است و عامل مهمی برای کاهش واردات ایران در طول دوره زمانی

محسوب می‌شود. از سوی دیگر، در توافق‌نامه تجارت ترجیحی بیش از ۵۰۰ کالای ایران از تعرفه معاف شده است درحالی‌که در طرف برابر، ۳۸۰ کالای وارداتی برای ایران دارای تعرفه ترجیحی اعلام شده است (عسکری ارجنکی، ۱۴۰۰: ۴۲)؛ به‌همین دلیل وضعیت صادرات ایران از شرایط بهتری برخوردار شده است و زمینه صادرات مناسب‌تر از واردات است. شایان توجه است که اقتصادهای بزرگ اوراسیای مرکزی در صادرات انرژی با ایران تشابه دارند و محصولات مهم دیگر آن‌ها مانند محصولات شیمیایی و ابزارآلات جزئی از سبد صادراتی ایران نیز هستند و درعمل در ایران نیازمندی مهمی به آن‌ها وجود ندارد.

براین‌اساس، توافق ترجیحی ایران با کشورهای اتحادیه اوراسیایی در توسعه مبادله‌های تجاری ایران مؤثر بوده است و انتظار می‌رود تبدیل آن به توافق‌نامه تجارت آزاد در بهار ۲۰۲۵ بیش از پیش بهبود شرایط را ایجاد کند. همچنین با توجه به وضعیت مناسب صادرات ایران به دیگر کشورهای اوراسیای مرکزی، به‌نظر می‌رسد بستر مناسبی برای فعال‌شدن حکمرانی تجاری و بستن توافق‌نامه تجاری (تجارت ترجیحی یا تجارت آزاد) با دیگر کشورهای اوراسیای مرکزی وجود دارد که می‌تواند برای توسعه مبادله‌ها تجاری ایران راهکار مناسبی باشد.

حکمرانی تجاری و آسان‌سازی مبادله‌ها: سازگاری شرایط ایران با کشورهای اوراسیای مرکزی براساس مبانی نظری، حکمرانی تجاری به‌وسیله سازوکارهایی مانند کاهش مانع‌های تجاری، هماهنگی نهادی و آسان‌کردن رویه‌های عملیاتی، به افزایش و پایدارسازی مبادله‌های تجاری منجر می‌شود. در ادامه، یافته‌های نوشتار در پرتو این مفاهیم تحلیل می‌شود.

جدول ۷. نتایج حکمرانی تجاری در مبادله‌های ایران و اوراسیای مرکزی

روند صعودی صادرات ایران به ۹ کشور اوراسیا به‌ویژه پس از سال ۲۰۱۵ نشان می‌دهد که حتی در شرایط تحریم، حکمرانی تجاری غیر رسمی (مانند توافق‌های تهاتری و پیمان‌های پولی دوجانبه) توانسته است زمینه مبادله‌ها را حفظ کند. کاهش واردات از برخی کشورها (مانند قزاقستان و ترکمنستان) بیشتر ناشی از تغییر الگوی واردات نفت خام است، اما افزایش واردات از کشورهایی مانند تاجیکستان و ارمنستان نشان‌دهنده جایگزینی بازارهای تأمین در چارچوب رویکرد منطقه‌گرایی است.	تأثیر حکمرانی تجاری بر روند مبادله‌ها
سهم پایین گروه محصولات معدنی (شامل نفت خام) در سبد صادراتی ایران به اوراسیا (حدود ۸ درصد) و سهم بالای محصولات با ارزش افزوده مانند فلزات، محصولات گیاهی و پلاستیک این نظر را تأیید می‌کند که حکمرانی تجاری غیر نفتی منطقه‌ای می‌تواند به تحول ساختاری صادرات کمک کند.	تنوع سبد صادراتی به‌مثابه نتیجه حکمرانی تجاری غیر نفتی
افزایش قابل توجه صادرات ایران به اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا پس از اجرای توافق‌نامه ترجیحی (۲۰۱۹)، مصداق مشخص کاهش موانع تعرفه‌ای به‌عنوان یکی از شاخص‌های اصلی حکمرانی تجاری است. این توافق‌نامه با معافیت تعرفه‌ای برای بیش از ۵۰۰ قلم کالای ایرانی، درعمل هزینه مبادله را کاهش و انگیزه تجاری را افزایش داده است. کاهش واردات از این کشورها در همان دوره نه‌تنها نشانه ضعف توافق‌نامه، بلکه بیانگر تخصص‌گرایی نسبی در زنجیره ارزش منطقه‌ای است که با نظریه حکمرانی تجاری در زمینه تقسیم کار منطقه‌ای تبیین‌پذیر است.	توافق‌نامه تجارت ترجیحی به‌عنوان ابزار حکمرانی تجاری

اوراسیا به عنوان فضای ژئوپلیتیکی جایگزین	افزایش سبب صادرات ایران به اوراسیا از کمتر از ۵ درصد به بیش از ۲۵ درصد در دوران تشدید تحریم‌ها پس از سال ۲۰۱۸ نشان می‌دهد که حکمرانی تجاری منطقه‌ای می‌تواند به‌عنوان راهبرد کاهش آسیب‌پذیری در برابر شوک‌های بیرونی عمل کند. این یافته با مؤلفه کاهش خطرپذیری ژئوپلیتیکی در چارچوب نظری پژوهش سازگار است.
ظرفیت حکمرانی تجاری برای هم‌گرایی آینده	تداوم روند مثبت مبادله‌ها با وجود نوسان‌های دوره‌ای (مانند همه‌گیری کرونا) نشانه وجود اعتماد و ثبات نهادی در روابط اقتصادی ایران با منطقه اوراسیا است. این امر پیش‌نیاز ضروری برای تعمیق همکاری‌های تجاری در قالب توافقاتنامه‌های تجارت آزاد یا همگرایی منطقه‌محور است که در ادبیات حکمرانی تجاری بر آن تأکید شده است.

منبع: نویسندگان

در مجموع، یافته‌های این نوشتار نه تنها توصیفی از روند مبادله‌های ایران با اوراسیای مرکزی ارائه می‌دهد، بلکه به وسیله چارچوب نظری حکمرانی تجاری قابل تفسیر است. این تحلیل نشان می‌دهد که:

- حکمرانی تجاری (اعم از رسمی و غیررسمی) توانسته است مبادله‌های ایران در منطقه اوراسیای مرکزی را پایدار و روند گذار را به سمت غیرنفتی کند؛
 - توافقاتنامه‌های ترجیحی به عنوان ابزار حکمرانی، در شرایط نبود یکپارچگی نهادی کامل می‌تواند اثرگذاری قابل ملاحظه‌ای داشته باشند؛
 - منطقه اوراسیای مرکزی به عنوان فضای اقتصادی مکمل، می‌تواند در راستای کاهش وابستگی ایران به بازارهای سنتی و افزایش تاب‌آوری اقتصادی عمل کند؛
 - این تحلیل‌ها می‌تواند مبنایی برای طراحی سیاست‌های آینده در جهت تعمیق هم‌گرایی اقتصادی با اوراسیا و استفاده هدفمند از ابزارهای حکمرانی تجاری باشد.
- همچنین باید به چالش‌ها، مانع‌ها و محدودیت‌های توسعه تجارت ایران با اوراسیای مرکزی توجه کرد. به بیان دیگر، با وجود روند مثبت مبادله‌ها و ظرفیت‌های موجود برای

تحکیم حکمرانی تجاری میان ایران و منطقه اوراسیای مرکزی، مجموعه‌ای از چالش‌ها و محدودیت‌های ساختاری و سیاسی وجود دارند که تصویری واقع‌بینانه از فرآیند هم‌گرایی تجاری ارائه می‌دهند و باید در طراحی راهکارهای آینده مورد توجه قرار گیرند.

جدول ۸. چالش‌های حکمرانی تجاری ایران و کشورهای اوراسیای مرکزی

۱. وجود تنش‌های ژئوپلیتیکی در منطقه قفقاز و آسیای مرکزی مانند درگیری قریباغ و بی‌ثباتی در افغانستان می‌تواند امنیت سرمایه‌گذاری و زنجیره‌های عرضه را در تأثیر قرار دهد؛ ۲. تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و برخی کشورهای منطقه مانند روسیه امکان استفاده از سازوکارهای پرداخت بین‌المللی را محدود می‌کند و هزینه مبادله را افزایش می‌دهد.	موانع سیاسی و امنیتی
۱. ضعف زیرساخت‌های ترابری و گمرکی در مرزهای ایران با کشورهای اوراسیا، به‌ویژه در مرزهای شرقی و شمال شرقی؛ ۲. ناتوانی بودن خطوط ریلی و جاده‌ای مستقیم و پرمسرعت میان ایران و بازارهای اصلی اوراسیا، مانند مسیر ایران قزاقستان روسیه.	موانع زیرساختی و لجستیکی
۱. تشابه نسبی سید صادراتی ایران با برخی اقتصادهای منطقه، به‌ویژه در حوزه انرژی و محصولات پتروشیمی که می‌تواند به رقابت درونی به‌جای تکمیل زنجیره ارزش بینجامد؛ ۲. کوچک‌بودن اندازه بازار برخی کشورهای هدف، مانند قرقیزستان، تاجیکستان و ارمنستان که سقف قابل دسترس برای صادرات ایران را محدود می‌کنند.	موانع اقتصادی و ساختاری
۱. ناهم‌انگهی در استانداردها، مقررات فنی و گمرکی میان ایران و کشورهای منطقه؛ ۲. ضعف در هماهنگی میان‌دستگاهی در داخل ایران برای پیگیری یکپارچه دیپلماسی اقتصادی در اوراسیا؛ ۳. بوروکراسی اداری و شفاف نبودن مقررات در برخی کشورهای هدف که خطرپذیری فعالیت تجاری را افزایش می‌دهد.	موانع نهادی و قانونی
۱. حضور فعال رقیبان اقتصادی قدرتمند در منطقه مانند چین ترکیه و اتحادیه اروپا که با دادن امتیازهای مالی و فناوری، سهم بازار ایران را زیر فشار قرار می‌دهند؛ ۲. عضویت برخی کشورهای اوراسیا در سازمان‌های تجاری رقیب که ممکن است اولویت‌دهی آن‌ها به همکاری با ایران را در تأثیر قرار دهد.	محدودیت‌های بین‌المللی و رقابتی

نتیجه

اوراسیای مرکزی از مناطقی است که بنابر بررسی انجام شده برای افزایش مبادله‌های تجاری برای ایران زمینه مناسبی دارد تا در کنار دیگر چشم‌اندازهای موجود برای توسعه حکمرانی تجاری، موجب ارتقای مبادله‌های بین‌المللی ایران شود. بررسی تجربه تجارت ترجیحی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نیز تأیید کرد که چنین اقدام‌هایی بر مبادله‌های ایران اثر مؤثری داشته است. باید توجه کرد که علاوه بر شرایط تحریمی، مانع‌های دیگری مانند وابستگی به صادرات نفت و دلاری بودن نظام اقتصادی نیز موجب کاهش تاب‌آوری اقتصادی ایران می‌شوند که برای تقویت آن باید نسبت به توان تولیدی و صادراتی کشور و بازاریابی مؤثر برای آن‌ها توجه کرد و با تنوع‌بخشیدن به سبد مبادله‌های تجاری، خطرپذیری سیاسی موجود برای تجارت ایران را کاهش داد. در این زمینه، ایجاد هم‌افزایی به‌وسیله رویکردی منطقه‌ای، راهبرد مؤثری خواهد بود. هم‌افزایی‌های ناشی از رویکرد منطقه‌ای به آسان‌کردن تجارت از راه حکمرانی تجاری دستاوردهای شایان توجهی در جهان داشته است و مدیریت شرایط تشریح‌شده در سطح منطقه‌ای نیز بر کاهش مداخله‌ها تأثیر بسزایی داشته است.

بر همین اساس و با توجه به روندهای بررسی‌شده، توافق‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای با اتحادیه اوراسیایی یا تعمیم توافق‌نامه‌های تجاری از چهار کشور کنونی به همه کشورهای منطقه اوراسیای مرکزی برای ایران اهمیت راهبردی دارد و بررسی تجربی نیز اثبات کرد که در شرایط تحریم‌های بین‌المللی، محدودیت‌های بانکی و مانع‌های تجارت جهانی، ارزش صادرات ایران به کشورهای این منطقه با افزایش روبه‌رو شده است و در حوزه واردات نیز جایگزین بخشی از بازارهای تأمین غلات ایران شده‌اند. چنین توافق‌نامه‌هایی (به‌صورت موردی با هر کشور یا به‌صورت جمعی) برای مبادله‌های تجاری ایران فرصتی فراهم می‌کند تا با دسترسی بیشتر به بازارهای منطقه‌ای از انزوای جهانی خارج شود.

بررسی تنوع موجود در سبد مبادله‌های ایران با کشورهای هدف نیز مشخص کرد که به دلیل شباهت موجود در صادرات کشورهای اوراسیای مرکزی در صادرات انرژی و به‌ویژه نفت خام، افزایش مبادله‌ها با آن‌ها به افزایش صادرات غیرنفتی ایران منجر شده است که علاوه بر کاهش اثر تحریم، موجب افزایش ارزش افزوده برای بخش خصوصی شده است و آگاهی بیشتر تولیدکنندگان و بازرگانان ایران از شرایط موجود در اوراسیا، موجب افزایش فعالیت و بهره‌وری اقتصادی می‌شود. همچنین افزایش سطح مبادله‌ها، به کاهش خطرپذیری سیاسی سرمایه‌گذاری در ایران منجر خواهد شد. در مجموع باید گفت با وجود چالش‌های ساختاری

و سیاسی پیش‌رو، روند مثبت مبادله‌ها و تجربه موفق توافق‌نامه‌های ترجیحی نشان می‌دهد که با کاربست راهبردهای هدفمند (مانند اولویت‌بندی کشورها، توسعه زیرساخت‌های مرزی و نزدیکی استانداردها) می‌توان بر بخشی از این مانع‌ها غلبه کرد.

منابع

فارسی

- حسینی، میرعبداله و محمدرضا عابدین مقانکی و علی زاهدطلب (۱۴۰۲)، «همگرایی اقتصادی- تجاری منطقه‌ای میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا»، *بررسی‌های بازرگانی*، دوره ۲۱، شماره ۱۲۲، صص. ۳۲-۱، (doi: 10.22034/bs.2023.1987778.2724)
- خادمی، غلامرضا و داوود آقایی (۱۴۰۰)، «ارزیابی پارلمان‌گرایی چندجانبه در همگرایی منطقه‌ای اوراسیا»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۴، شماره ۲، صص. ۲۳-۱، (doi:10.22059/jcep.2022.320811.449996)
- فیروزآبادیان، مهدی و فرامرز یادگاریان (۱۴۰۴)، تحول مفهوم مصونیت مطلق در قوانین داخلی کشورهای اوراسیایی و ایران، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۸، شماره ۲، صص. ۳۱۶-۲۸۹، (doi: 10.22059/jcep.2025.381215.450253)
- طالب‌پور، سمیه، محمود نورانی و رضا محمدپور (۱۴۰۱)، «نقش اتحادیه اقتصادی اوراسیا در توسعه تجارت خارجی ایران، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی»، دوره ۷، شماره ۱، صص. ۱۰۲-۷۹، (doi: 10.22067/pg.2021.67119.0)
- عسکری ارجنکی، منصور (۱۴۰۰)، *موافقت‌نامه تجارت ترجیحی بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا*، تهران: دریاچه نور.
- کرمی، نسرین، عبدالمجید جلایی اسفندآبادی و محسن زاینده‌رودی (۱۴۰۳)، «بررسی تأثیر اقتصاد دیجیتال کشورهای اوراسیا بر رشد اقتصادی بخش‌های اقتصادی ایران»، *پژوهشنامه اقتصاد کلان*، دوره ۱۹، شماره ۴۳، صص. ۳۳-۷، (doi:10.22080/mrl.2024.27051.2073)
- کولائی، الهه، بهاره سازمند و ریحانه رضایی (۱۴۰۳)، *مقدمه‌ای بر مطالعات منطقه‌ای*، تهران: دانشگاه تهران.
- میرفخرایی، سید حسن (۱۴۰۳)، «تجارت آزاد ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا از منظر پیش‌ران‌ها و پسران‌های ژئواکونومیک»، *پژوهشنامه روابط جهانی*، دوره ۱، شماره ۳،

صص. ۲۰۴-۱۷۳ (doi:10.22054/jrgr.2024.76989.1063)

نوری، علیرضا (۱۳۹۸)، «ایران، روسیه و همگرایی اوراسیایی؛ منافع منطقه‌گرایی فعال»،

مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۲، شماره ۲، صص. ۲۵۲-۲۳۵.

(doi:10.22059/jcep.2019.256084.449759)

English

Barbero, Javier (2021), "Quality of Government and Regional Trade: Evidence from European Union Regions", **Regional Studies**, Vol. 55, No. 7, pp. 1240–1251, (doi:10.1080/00343404.2021.1873934).

Blažek, Jiří and Viktor Květoň (2025), "The Role of Regional Governance Modes and System-level Agency in Evolutionary Paths of Regional Industries", **Regional Studies**, Vol. 59, No. 1, pp. 1-20, (doi:10.1080/00343404.2024.2435524).

Borgogno, Oscar and Michele Savini Zangrandi (2024), "Chinese Data Governance and Trade Policy: From Cyber Sovereignty to the Quest for Digital Hegemony?", **Journal of Contemporary China**, Vol. 33, No. 148, pp. 578–602, (doi:10.1080/10670564.2023.2299961).

Dragneva, Rilka, and Christopher A. Hartwell (2020), "The Eurasian Economic Union: Integration without Liberalization?", **Post-Communist Economies**, Vol. 33, No. 3, pp. 200–221, (doi:10.1080/14631377.2020.1793586).

Döringer, Stefanie (2020), "Governance Entrepreneurship in Regional Economic Development: Individual Agency in Austria", **Regional Science**, Vol. 7, No. 1, pp. 550–567, (doi:10.1080/21681376.2020.1842801).

Drieghe, Lotte (2019), "The First Lomé Convention between the EEC and ACP Group Revisited: Bringing Geopolitics Back in", **Journal of European Integration**, Vol. 42, No. 6, pp. 783–798, (doi:10.1080/07036337.2019.1682566).

Hou, Yulin, Wenjun Xue, and Xin Zhang (2024), "The Impact of Geopolitical Risk on Trade Costs", **Global Economic Review**, Vol. 53, No. 1, pp. 1–24. (doi:10.1080/1226508X.2024.2305464).

Iran Trade (2025), **The Observatory of Economic Complexity**, Available at: <https://www.oec.world/en/visualize/stacked/hs92/irn> (Accessed on: 15/8/2025).

Izotov, Vladimir and Anastassia, Obydenkova. (2020), "Geopolitical Games in Eurasian Regionalism: Ideational Interactions and Regional International Organisations", **Post-Communist Economies**, Vol. 32, No. 3, pp. 150–174, (doi:10.1080/14631377.2020.1793584).

Khondker, Habibul Haque (2020), "Eurasian Globalization: Past and Present", **Globalizations**, Vol. 18, No. 5, pp. 707–719,

- (doi:10.1080/14747731.2020.1842085).
- Kim, Sung Eun and Joonseok Yang (2022), "Who Votes for Free Trade and When? Geopolitics as the Source of Legislative Preferences on Free Trade Agreements", **Review of International Political Economy**, Vol. 30, No. 6, pp. 2257–2284, (doi:10.1080/09692290.2022.2144927).
- Klerk, Jacques de (2025), "Modelling Time Series Structure, Identifying Outliers and Forecasting ESKOM", **Studies in Economics and Econometrics**, Vol. 49, No. 1, pp. 34–52, (doi:10.1080/03796205.2025.2458853).
- Lin Shang, Han (2025), "Forecasting a Time Series of Lorenz Curves: One-way Functional Analysis of Variance", **Journal of Applied Statistics**, Vol. 17, No. 1, pp. 1–18, (doi:10.1080/02664763.2025.2490093).
- Mamba, Essotanam (2021), "Role of Governance in Open Trade Policies–Growth Nexus in ECOWAS Countries: The Use of Extended IV Approach in Panel Data", **The Journal of International Trade and Economic Development**, Vol. 30, No. 5, pp. 661–684, (doi:10.1080/09638199.2021.1889643).
- Mekhdiev, Elnur, Elizaveta S. Sokolova, Natalia V. Toropova and Igbal A. Guliev (2023), "Eurasian Economic Union – Iran Partnership on Bilateral and Multilateral Basis: Economic and Geopolitical Aspects", **Geopolitics Quarterly**, Vol. 2, No. 19, pp. 97–107, (doi:10.1080/00343404.2021.1873934).
- Pizzolo, Paolo (2024), "Eurasian Ideologies at Odds, Assessing the Opposing Nature of Eurasianism and Turanism", **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 30, No. 3, pp. 420–437, (doi:10.1080/13537113.2024.2312603).
- Stiller, Kenneth (2025), "The Changing Boundaries of Trade Governance: The Cases of the EU and the UK", **Geopolitics**, Vol. 34, No. 1, pp. 1–17, (doi:10.1080/14650045.2025.2454907).
- Su, Xiaobo and Jinping Song (2021), "Cooperative Control and the Governance of Cross-border Trade in Chinese Border Cities", **Territory, Politics, Governance**, Vol. 12, No. 2, pp. 318–336, (doi:10.1080/21622671.2021.1993985).
- Trade Exchanges between Eurasian Countries (2025), **World Bank**, Available at: <https://www.Wits.worldbank.org/TradeFlow/Partner/by-country/Product> (Accessed on: 10/8/2025).
- Vinokurov, Evgeny (2020), "Interaction of Eurasian and International Financial Institutions", **Post-Communist Economies**, Vol. 33, No. 3, pp. 265–282, (doi:10.1080/14631377.2020.1793588).
- Weinhardt, Clara and Deborah Barros Leal Farias (2025), "Developing Countries in Global Trade Governance: Comparing Norms on Inequality in the WTO and GSP Schemes," **Review of International Political Economy**, Vol. 32, No. 4,

pp. 1239-1265, (doi:10.1080/09692290.2025.2455504).

Wouters, Jan., and Vineet Hegde (2022), “Reform of Global Trade Governance: The Role of the European Union”, **Journal of European Integration**, Vol. 44, No. 5, pp. 715–730, (doi:10.1080/07036337.2022.2073446).

Yan, Dong, and Li Chunding (2021), “China and the Reform of International Trade Governance System”, **Social Sciences in China**, Vol. 42, No. 3, pp. 140–164, (doi:10.1080/02529203.2021.1971407).